

הולנד

(Holland; רשמית: Nederland; אנגלית: Netherlands). הו' היא ממלכה בצפון-מערב אירופה, לחוף הים הצפוני, גובלת בבלגיה מדרום ובגרמניה ממזרח. בעת כיבושה בידי הגרמנים ב-1940 היו בה 8,900,000 תושבים.

הישוב היהודי שהיה בהו' בימי הביניים גורש או נשמד. בסוף המאה ה-16 החלו להתיישב בהו' אנוסים יוצאי פורטוגל או צאצאיהם שבאנטוורפן בבריטליה ובאיטליה, ובעקבותיהם באו גם אשכנזים, בייחוד אחרי גזירות ת"ח-ת"ט בפולין ופלישת השוודים לליטה (1655). יהודי הו' נהנו מסובלנות, מביטחון חיים ורכוש, ובעקבות הקמתה של הרפובליקה הבטוויית (1795) זכו יהודי הו' בשוויון זכויות (1796). יהודים היו פעילים בתחומי התרבות ואף מילאו תפקידים פוליטיים, ובגלל ריבוי הפרולטריון בקרבם הצטרפו רבים לאיגודים המקצועיים ובלטו בתנועת הפועלים. ב-1940 ישבו בהו' כ-140,000 יהודים, ובכללם הפליטים מגרמניה, מאוסטריה ומפרוטקטורט בוהמיה ומורביה (ראה להלן), ושיעורם באוכלוסייה היה קרוב ל-16%.

קהילת אמסטרדם היתה הגדולה והחשובה בקהילות ישראל בהו', ובמאות ה-17 – ה-18 היתה הגדולה והחשובה בקהילות ישראל בכול מערב אירופה. אמסטרדם, ובייחוד קהילת הספרדים (ה'פורטוגלים') שלה, היתה מבחינות רבות חלוצת המודרניזציה בקרב היהודים. קהילת הספרדים נודעה בארגונה, במוסדות החינוך ובבתי-הדפוס שלה ובאישיה ובהם שפינוזה. הקהילה הספרדית שמרה על יחודה, ועד המאה ה-20 היו נישואין בין ספרדים לאשכנזים, שמספרם היה פי 20 ממספר הספרדים, תופעה נדירה. ערב השואה היו באמסטרדם בית-מדרש לרבנים, כתבי-עת, ספריות ובתי-כנסת, ביניהם בתי-הכנסת של הספרדים והאשכנזים מן המצטיינים ביופיים. ב-1940 ישבו באמסטרדם כ-75,000 יהודים – כ-53% מיהודי הו'. טיפולם של הנאצים ביהודי אמסטרדם והמעמד שניתן ליודסה ראט של אמסטרדם לגבי כול יהודי הו' (ראה להלן) גרמו, שגורל יהודי אמסטרדם בשלטון הנאצים הוא חלק בלתי נפרד מגורל יהודי הו'.

1933-1940. עם עליית היטלר לשלטון בגרמניה החלו יהודים ולא-יהודים לעבור מגרמניה להו' והשלטונות ויהודי הו' נדרשו להתייחס אליהם. זעם רב על הנאצים שרר בקרב יהודי הו' וחיפש פורקן במעשים. כדי למנוע תגובות מאולתרות ולמצוא דרך לפתרון בעיית הפליטים הוקמה ביוזמתו של פרופסור דוד כהן 'ועדה לעניינים יהודים מיוחדים' (Comité Voor Bijzondere Joodse Belangen) ובראשה עמד אברהם אשר. במהרה הפך הטיפול בפליטים לעיסוקה העיקרי של הוועדה. הוקם מנגנון מקיף והוא טיפל בכול בעיות הפליטים, ובהתאם למדיניות הממשלה חיפש דרכים להגירת הפליטים לארצות אחרות. מדיניות הממשלה הלכה והתקשחה. במאי 1938, לאחר סיפוח אוסטריה בידי גרמניה בחודש מרס,

הוחלט לסגור למעשה את הגבול בפני הפליטים. בעקבות פרעות 'ליל הבדולח' בנובמבר 1938 ריככה הממשלה במקצת את אכיפת החלטתה ולא החזירה את הפליטים לגרמניה, אך רשמית דבקה בעיקרון שאין להתיר את כניסתם. הפליטים שנכנסו להו' באורח בלתי חוקי נכלאו במחנות, וב-1939 הוקם מחנה מרכזי בכפר וסטרבורק. אחזקת המחנה הוטלה על הוועדה לעניינים יהודים מיוחדים. מ-1933 עד 1940 גייס הוועד לפליטים מטעם הוועדה כשישה מיליוני גולדן (כמיליון דולר) למימון עבודתה; שלישי מהסכום בא ממקורות שמחוץ להו', בעיקר מן הג'וינט, והשאר ממוסדות יהודיים ומאנשים פרטיים. בסך-הכול הגיעו אז כ-34,000 פליטים ומהם נשארו ביום פלישת הגרמנים להו' 15,174. בתחומים שונים תרמו הפליטים מגרמניה לכלכלת הו', כגון בתעשיות הטקסטיל, האופנה והסרטים. בסקר שנערך נמצא, שב-85 מפעלים שיסדו פליטים היו 90% מהעובדים הולנדים.

התחזקות הנצינול-סוציאליזם בגרמניה ושל זרמים דומים בארצות אירופה אחרות השפיעה גם על הו', וגרמה תופעות אנטישמיות שעד אז לא היו ידועות. החשובה ביותר בין התנועות הקיצוניות הימניות היתה ה'תנועה הנצינול-סוציאליסטית ההולנדית', שתחילה לא היתה אנטישמית, ואולם, משנת 1937 הקצינה והפכה למפלגה אנטישמית מובהקת. אומנם, היא לא היתה גורם חשוב בזירה הפוליטית, אך היה בה גרעין מוצק של אנטישמים קנאים, שהיו מוכנים לשתף פעולה עם גרמניה. הממשלה, המפלגות הדמוקרטיות, הכנסיות וארגוני ציבור ניהלו תעמולה ונקטו אמצעים נגד הימין, ואולם, בחוגים רחבים נוצרה מודעות ל'בעיית היהודים', דבר שלא היה לפני כן. אחרי שהגרמנים כבשו את הו', עתידה היתה המודעות ההיא להיות גורם חשוב.

התקופה הראשונה של שלטון הכיבוש. בליל 9-10 במאי 1940 פלשו הגרמנים להו' וב-14 בו נכנע הצבא ההולנדי. בהלה גדולה אחזה ביהודים: רבים ניסו לברוח לבריטניה או דרומה, ועשרות התאבדו מחשש מפני רדיפת היהודים. אך בחודשים הראשונים התנהגו הגרמנים באיפוק כדי לרכוש את לב ההולנדים ההמומים ולהכין את הקרקע למדיניותם האנטי-יהודית. בהו' הונהג על-פי הוראה מפורשת של היטלר ממשל אזרחי בראשות הס"ס. לנציב (רייכסקומיסאר) נתמנה ארתור סיס-אינקורט ולידו נתמנו חמישה גנרלקומיסארים: ד"ר הנס פישבק (כספים וכלכלה), אוטו בנה (נציג משרד החוץ), פריץ שמיט (נציג המפלגה הנצינול-סוציאליסטית הגרמנית). הנס אלבין ראוטר נתמנה לגנרלקומיסאר לביטחון ולמפקד הבכיר של הס"ס והמשטרה (מטעם הינריך הימלר). לראוטר היה כפוף כול מערך המשטרה, שרוב הזמן עמד בראשו ד"ר וילהלם הארסטר והשתייכה אליו שלוחה של מחלקה IV B 4, מחלקתו של אדולף איכמן ב'משרד הראשי לביטחון הרייך'. סיס-אינקורט הטיל על נציגו באמסטרדם, ד"ר הנס במקר, גם את הטיפול ביהודים בעיר.

בצד הממשל הגרמני התקיים ממשל הולנדי. הואיל והמלכה והממשלה ברחו לבריטניה וקיימו שם ממשלה גולה, הפכו מנהלי משרדי הממשלה לבעלי הסמכות הגבוהה ביותר. הם

התכנסו בקביעות לשיבות, כאילו היו מעין ממשלה. הממשל הגרמני לא הכיר בהם כגוף מייצג, אך תחילה נתן להם להמשיך לעבוד, ואולם, במרוצת הזמן החליף את רוב האישים באחרים, משום שהראשונים התפטרו מרצונם מתוך התנגדות למדיניות הגרמנים או משום שהגרמנים סילקום.

באוגוסט 1940 התחילו לדלוף ידיעות על מדיניות אנטי-יהודית שהתגבשה בממשל הגרמני. בספטמבר נאסרה הופעתם של העיתונים היהודים והותר רק פרסומו של השבועון Het Joodse Weekblad שייסד אחרי כניעת הו' ז'ק דה ליאון, רוויזיוניסט צעיר, כנראה, מסיבה שאינה ידועה, בעידודם של גורמים גרמניים. באותו זמן אסרו הגרמנים על נהלי משרדי הממשלה למנות יהודים בשירות המדינה, ודרשו שכול עובד מדינה ימלא טופס ויענה על השאלה אם הוא יהודי (או נשוי ליהודיה) אם לאו ('הצהרת האריות'). הדבר גרם אומנם תסיסה בציבור ההולנדי, אך פרט למעטים מילאו כול העובדים את ההצהרה. ב-4 בנובמבר ניתנה הוראה 'להשעות' את עובדי המדינה היהודים. תחילה שולמה להם משכורתם, ואולם, אחר-כך ניתנה להם מעין גימלה. בין המפוטרים היה גם יושב-ראש בית-המשפט העליון, לודויק ארנסט ויסר. על בית-המשפט העליון הופעל לחץ חזק מצד משפטנים הולנדים שלא להיענות לדרישת הגרמנים, הואיל ובנסיבות אז היה בית-המשפט הגורם היחידי שהיה מוסמך לקבוע אם הוראת הגרמנים חוקית; אך בית-המשפט העליון החליט ברוב גדול למלא את הטפסים של ה'אריות', ובזה אף הפקיר את היושב-ראש שלו. חריפות יותר היו התגובות בחוגים אקדמיים ובמיוחד בקרב הסטודנטים, והם מחו נגד פיטורי הפרופסורים היהודים. באוניברסיטאות של ליידן (Leiden) ושל דלפט (Delft) פרצו שביתות והן נסגרו. אחרי 'טיהור' השירות הציבורי מיהודים פורסם צו בדבר רישום עסקים של יהודים או עסקים שהיתה בהם השפעה ליהודים (22 באוקטובר 1940). הרישום, הצעד הראשון ל'אריזציה', נעשה בידי הגנראלקומיסאריאט לכספים ולכלכלה של פישבק, שבכך השתלט על הטיפול ברכוש היהודים. בסך-הכול נרשמו 20,690 עסקים. הרישום הוכיח שחלקם של היהודים במשק היה צנוע למדי, ושמרבית עסקיהם היו קטנים.

ב-10 בינואר 1941 פורסם צו שחייב את כול היהודים להירשם. הצו חל גם על מי שאחד מסביו או סבתותיו היו יהודים. תוצאות הרישום הפתיעו מאוד את הגרמנים: מספר הנרשמים שנולדו מנישואי תערובת היה קטן בהרבה מהאומדנים, שהתבססו על המצב בגרמניה. בסך-הכול נרשמו 159,806 בני-אדם, מהם 140,245 יהודים 'מלאים' ו-19,561 שנולדו מנישואי תערובת מכול הסוגים. הוכח שנישואי תערובת היו תופעה מצומצמת, שהרי צאצאיהם בדור ראשון ושני היו רק 0.2% מכלל אוכלוסי הו'. וכן התברר שדווקא באמסטרדם היה שיעור הנולדים מנישואי תערובת נמוך בהרבה מבשאר חלקי הארץ (7% לעומת 18%).

הצעדים הללו ואחרים הבהירו לציבור היהודי כי הממשל הגרמני החליט לנקוט מדיניות אנטי-יהודית. לפיכך הועלה הרעיון להקים גוף בעל סמכות, שהודות למעמדו וליוקרת חבריו

יהיה מסוגל להנהיג את יהדות הו', המפולגת בין שלוש קהילות, אשכנזית, ספרדית וליברלית. בדצמבר 1940 הוקמה, על דעת הארגונים היהודיים הגדולים, ה'וועדה היהודית המתאמת' (Joodse Coördinatie Commissie), בראשה ל"א ויסר, ובין חבריה היה פרופסור דוד כהן. כהן היה הקשר בין ה'וועדה המתאמת' ובין ה'וועדה לעניינים יהודיים מיוחדים', ומנגנונו של ה'וועד לעניינים מיוחדים' שירת גם את ה'וועדה המתאמת'. הוועדה החדשה שמה לה למטרה את ההדרכה הפוליטית של היהודים ואת היעוץ והעזרה ליהודים שנפגעו מבחינה כלכלית, וכן פיתחה תוכנית פעולה בתחומי תרבות, עם הגורמים שכבר פעלו בתחום ההוא.

הקמת היודסה ראט והחרפת המדיניות נגד היהודים. כיבוש הו' בידי הגרמנים עירער את המצב הכלכלי באמסטרדם וגדל מאוד מספר המובטלים. החלטת המינהלה, בעצה אחת עם הממשל הגרמני, לחייב פועלים מובטלים בעבודה בגרמניה, גרמה התמרמרות רבה במשפחותיהם. המפלגה הקומוניסטית המחתרנית ניסתה לנצל את הלוך הרוחות ההוא לשביתות ולהפגנות, והן הניעו את השלטונות לסגת קמעה מתוכניותיהם. שררה אכזבה גדולה בשורות המפלגה הנציונל-סוציאליסטית, שבה טופחה התקווה שהגרמנים ימסרו לידיהם את השלטון בהו' ושהם יוכלו 'לטהר' את המדינה, ובעיקר העיר אמסטרדם 'המיוהדת'. ואולם, הממשל לא היה מעוניין במהומות, ריסן את חמומי המוח ולא הרשה להם להתפרע. בתחילת 1941 החליטו הנציונל-סוציאליסטים ליטול את החוק לידיהם. פלוגות המחץ שלהם ערכו מצעדים הפגנתיים בערים הגדולות, ובמיוחד באמסטרדם: שם חדרו לרובע היהודי וחיבלו ברכוש היהודים. הם גם דרשו באיומים מבעלי בתי-קפה ובתי-שעשועים לאסור כניסת יהודים.

נגד התפרעויות הנאצים התארגנו יהודים ולא-יהודים ברובע היהודי, ובאחד המצעדים התפתח קרב ובו נהרג איש מפלוגות המחץ (11 בפברואר). בתגובה חסמו הגרמנים את הרובע היהודי. נציגו של סייס-אינקורט באמסטרדם, במקר, הזמין אליו את אברהם אשר ושני רבנים והטיל עליהם להקים מועצה יהודית. הוא גם דרש מאשר לתבוע מהיהודים למסור את הנשק שבידיהם למשטרה. אשר נענה לדרישתו, ואולם, למעשה לא נמצא נשק חם בידי פלוגות ההגנה היהודיות והיו להם רק כמה כלים מאולתרים. בתוך יום הקים אשר, ועמו פרופסור דוד כהן, את המועצה היהודית ('יודסה ראט') וב-13 בפברואר נערכה ישיבתה הראשונה.

ב-19 בפברואר היתה תקרית קלה, ובעקבותיה נכנסה חוליית משטרת הסדר של הגרמנים לבית-קפה יהודי. בעל בית-הקפה, שחשב שהנכנסים הם נאצים הולנדים, הפעיל תוכנית מוסכמת מראש והפנה אליהם מזרק ובו גז אמוניה. ראوتر החליט ללמד את היהודים לקח. בשבת, 22 בפברואר, הוטל הסגר על הרובע היהודי ונערך מצוד על צעירים יהודים. העצורים, 389 במספר, הועברו למחנה בוכנולד, ובתוך שלושה חודשים מתו בו כ-50 מהם.

340 הנשארים נשלחו למאוטהאוזן. רק אחד מכול הקבוצה, שהוסתר בבית-החולים בבוכנולד, נשאר בחיים. אותו גורל פקד 200 יהודים שנעצרו ביוני ואחרים שנעצרו בספטמבר 1941 ושולחו הישר למאוטהאוזן. המעצרים וההתנהגות האכזרית של השוטרים הגרמנים זיעזעו את תושבי אמסטרדם. פעילי המפלגה הקומוניסטית ראו בתסיסה עילה להכריז שוב שביתה, ובקול-קורא הועלו הן דרישות להטבת התנאים הסוציאליים והן התביעה לשחרור היהודים העצורים. השביתה התרחבה במהירות בכול שכבות האוכלוסייה ומתוך התעלמות מהמצע הקומוניסטי, וכול אמצעי התחבורה, המפעלים הגדולים ושירותי הציבור הושבתו. כבר באותו יום (25 בפברואר) ולמחרת התפשטה השביתה גם לערים אחרות סביב אמסטרדם. הגרמנים, שהופתעו מההיקף הגדול של השביתה, הפעילו כוחות גדולים כדי לדכאה, וביום השלישי נפסקה השביתה כליל. לשביתה היו תוצאות מרחיקות לכת. ההולנדים נוכחו לדעת שהשביתה לא השיגה שום הישגים ממשיים, כי הגרמנים לא היו נכונים לכול ויתור בעניין היהודים. לממשל הגרמני הובהר מעל לכול ספק שתוכניתו לעשות נפשות לתורה הנצינול-סוציאליסטית נכשלה לחלוטין. בהופעתו הפומבית הראשונה אחרי השביתה (12 במרס) תקף סייס-אינקורט בחריפות את היהודים והעמיד את העם ההולנדי בפני ברירה: אהדה ליהודים או שיתוף-פעולה עם הממשל הגרמני.

אירועי פברואר הניעו את סייס-אינקורט ועוזריו להקשיח את המדיניות כלפי היהודים. רינהרד הידריך ביקש אז להטיל על ראטר להקים בהו' לשכה מרכזית להגירת היהודים, דוגמת הלשכות שכבר היו קיימות בווינה, בפראג ובברלין, שתהיה למופת לכול ארצות אירופה. רשמית עמד בראש הלשכה וילי לאגס, ואולם, ניהולה השוטף הופקד בידי הוגו אוס דר פינטן. ההצעה כללה ייסוד קרן להגירת היהודים שתנוהל בידי הס"ס. ואולם, סייס-אינקורט לא היה נכון להוציא מידי את השליטה ביהודים. בתוקף ההכנות להוציא לפועל בכול אירופה את תוכנית ה'פתרון הסופי' הפכה המשטרה לזרוע המבצעת של הצעדים נגד היהודים, שבמחצית השנייה של שנת 1941 תכפו והלכו.

היעד הראשון של הגרמנים לקראת ה'פתרון הסופי' היה הפרדה מירבית של היהודים מהאוכלוסייה הכללית. בקיץ 1941 נאסר על היהודים לבקר במוסדות ציבור ובכללם פארקים, מקומות רחצה, מרוצי סוסים, בתי-מלון ועוד, ועליהם בלבד הוטל עוצר לילה משמונה בערב עד שש בבוקר למחרתו, והקנייה בחנויות הותרה להם רק משעה שלוש עד חמש אחר-הצהריים. נאסר עליהם השימוש בתחבורה ציבורית אלא ברשיון מיוחד, וגם אז רק אם יהיה מקום פנוי בכלי התחבורה. ב-15 בספטמבר אסר ראטר על היהודים להשתתף באסיפות פומביות, לבקר במוזיאונים ובספריות, לסחור בשווקים ובבורסה ועוד. לעומת זאת נקבעו אולמות וחנויות ובתי-הארוחה ליהודים בלבד, והכניסה אליהם היתה אסורה ללא-יהודים. בוטלה חברותם של יהודים באגודות שאינן למטרות כלכלה. הוקמו איגודים

מקצועיים חדשים שהחברות בהם היתה חובה לעיתונאים, שחקנים מוסיקאים וכיוצא באלה, ושעל-פי תקנותיהם לא יכלו יהודים להשתייך אליהם.

באוגוסט 1941 הורה וימר להרחיק את כול התלמידים היהודים מבתי-הספר הכלליים ולהקים בתי-ספר ליהודים בלבד. ההוראה נתקלה בהתנגדות ניכרת במגזרים שונים, במיוחד בבתי-הספר הדתיים, שנאלצו לסלק גם ילדים מומרים. סייס-אינקורט החליט שלא להעניש את הגורמים שגילו התנגדות, אך איים על הורים שהמשיכו לשלוח את ילדיהם לבתי-ספר כלליים בעונש כבד (שילוח למאוטהאוזן, שם שהטיל אימה על היהודים בגלל מותם המהיר של הצעירים ששולחו שמה). בכך נשברה גם התנגדותם של הארגונים הקתוליים והפרוטסטנטיים. כבר בראשית 1941 הותר רק לסטודנטים יהודים שכבר נרשמו לאוניברסיטאות להמשיך את לימודיהם, ואולם, בשנת 1942 נאסר הלימוד באוניברסיטאות על כול הסטודנטים היהודים.

על-פי רוב השלימו הגורמים ההולנדיים עם הרחקת היהודים, אך היו גם ארגונים שהתפרקו, משום שלא היו נכונים לבטל את חברותם של היהודים.

הגוף הגרמני הראשון שפעל להפקעת רכוש יהודים היה מטה מבצע רוזנברג, שהיטלר הסמיכו ליטול לידיו את החפצים הדרושים לו לקידום מטרת הנאצים. במיוחד ביקשו אנשי רוזנברג להשתלט על ספריות יהודיות, ציבוריות ופרטיות. ספרים רבים מאוד ונכסי אמנות נשלחו למכון לחקר היהדות שהקים רוזנברג בפרנקפורט ע"נ מין, וכול המלחמה לא הצליח המכון להתגבר על הרישום והטיפול בהם. אחרי המלחמה נמצא חלק גדול מהם. אחרי שמונה לראש משרד שטחי המזרח הכבושים (Ostland) השיג רוזנברג את הסכמתו של היטלר להעביר גם ריהוט שנשאר בבתי היהודים המגורשים לתושבים הגרמנים באוסטלנד. היקף מבצע 'M' כסימולו היה גדול מאוד: בשנה אחת הוצאה מהו' לבד תכולתן של 17,235 דירות (מהן 9,891 באמסטרדם) ונפח התכולה שנשלחה למזרח אירופה היה 479,726 מטרים מעוקבים. לקראת סוף המלחמה, כאשר גברו ההפצצות על גרמניה עצמה, נשלח רובו של הריהוט לערי הרייך.

פעילותו של מטה רוזנברג היתה עצמאית ולא היתה כלולה בתוכנית הביזה של הממשל הגרמני בהו', שאותה עיבד עוזרו של סייס-אינקורט, פישבק, עם קבלת הנתונים של רישום עסקי היהודים. ב-12 במרס 1941 הוצא הראשון בארבעה צווים שהסדירו את הפקעת רכוש היהודים. לכול העסקים היהודים מונו נאמנים (Treuhänder); רוב העסקים היו מיועדים לחיסול ומיעוטם להעברה לידי ארים. בתקנות צויין שליהודים ישולם מחיר העסקים ב-25 שיעורים שנתיים, אך כול תשלום לא בוצע, כי צווים שפורסמו אחרי-כן מנעו את העברת

הכסף לידי היהודים. ניהול האריזציה הופקד ביד 'מוסד לניהול ההון והכנסות' (Vermögensverwaltungs-Und Rentenanstalt, VVRA), שנוסד במיוחד לכך, והשקיע את הונו באגרות חוב גרמניות.

היקף ה'אריזציה':

מספר	העסקים
כ-10,000	עסקים שהיו רק בהשפעה יהודית והיא הורחקה
כ-9,000-10,000	עסקים מיועדים לחיסול
כ-2,000	עסקים שהועברו לידיים אריות
1,000	עסקים שלא הספיקו לטפל בהם עד סוף המלחמה
כ-22,000	סך כולל העסקים הרשומים

בשנתיים הראשונות לאחר כיבוש הו' כמעט שלא נגעו הגרמנים לרעה בענף היהלומים, משום שקיוו לפתחו, וידעו שבהתחלה יזדקקו לתעשיינים ולפועלים היהודים המיומנים. לעומת זה סולקו היהודים מהר מאוד מענף הטקסטיל, השני בחשיבותו לכלכלת היהודים. בתוך חודשים מעטים מצאו עצמם מאות הסוחרים, בעלי המרכולות והרוכלים מחוץ לחנויותיהם ובלי מקורות פרנסה.

במאי 1941 הוצא צו לרישום אדמות חקלאיות שבידי היהודים. היקפן היה קטן: 90,000 דונם, כלומר, 0.9% בלבד מכלל האדמות החקלאיות בהו'. קשה יותר היתה גזירת הרישום והמכירה של נכסי דלא נידי והמשכנתאות: ערכם של 19,000 מבנים היה כ-200 מיליון גולדן, ושל כ-5,600 משכנתאות כ-27 מיליון גולדן.

באמצע אוגוסט 1941 פורסם הצו בדבר הון היהודים שהיה גולת הכותרת בתוכנית פישבק. היהודים נאלצו להפקיד בבנק אחד כול סכום של יותר מ-1,000 גולדן במזומנים ובהמחאות, וכן את פקדונותיהם וחשבונותיהם, ובכללם ניירות ערך וחסכונות. למטרה זו בחר פישבק בבנק יהודי, ליפמן-רוזנטל, שלפני-כן מונה עליו נאמן. נפתחה מחלקה מיוחדת לחשבונות היהודים, כפופה ישירות לפישבק, ולבנק לא היתה כול שליטה עליה. היהודים לא יכלו למשוך כסף מחשבונותיהם אלא היו חייבים להגיש בקשות ועליהן חלה עמלה, והן נבדקו בשבע עיניים בידי עובדי הבנק. משיכה באישור נחשבה בעיני הגרמנים לחסד ולא לזכות. הסכומים שהופקדו בבנק היו הרבה פחות מן המצופה: אומדני הגרמנים היו מוגזמים, ויהודים רבים ניסו להסתיר את כספם בדרכים שונות. עד סוף שנת 1942 נרשמו ב'לירו' (קיצור למחלקה היהודית של ליפמן-רוזנטל) 7,458 חשבונות של 6,540 בעלי חשבונות פרטיים בסך של כ-25 מיליון גולדן. השווי הנקוב של ניירות הערך שקיבל 'לירו' היה 213 מיליון גולדן.

מובן שהגרמנים לא התכוונו להמשיך ולנהל את החשבונות הפרטיים. ב-1 בינואר 1943 בוטלו כול החשבונות ונפתח חשבון כולל שריכז את כול כספי היהודים. מן המועד ההוא הופסקו כליל גם המשיכות מהחשבונות (שכבר בפברואר 1942 הוגבלו ל-250 גולדן לחודש). מאז קיבלו כול היהודים את משכורותיהם ותשלומים אחרים אך ורק מהיודסה ראט. עם פתיחת 'לירו' בוטלה העצמאות הכספית של היודסה ראט, שהיתה מבוססת על תרומות

היהודים. הן הופסקו ובשנה הראשונה שילם 'לירו' ליודסה ראט 400,000 גולדן. הואיל והיה זקוק ל-45,000 עד 60,000 גולדן לחודש נזקק היודסה ראט להלוואה מ'לירו' בריבית של 5%, הרבה מעל לריבית המקובלת בשוק. מאז פתיחת החשבון הכולל חוייב היודסה ראט להגיש הצעות תקציב ודינים-וחשבונות כספיים חודשיים לשלטונות הגרמניים, והם קבעו את ההקצבה החודשית, והיא הועברה בדרך כלל באיחור. עד לפירוקו בספטמבר 1943 קיבל היודסה ראט בסך הכול 4.9 מיליוני גולדן. על-פי הוראת סייס-אינקורט מומשו ניירות הערך. בגלל כמותם הגדולה נמכרו למטה מערכם הריאלי, דבר שגרם בהלת קניות בבורסה של אמסטרדם. חברות הביטוח הוכרחו לשלם את תעודות הביטוח של היהודים ששולחו ל'לירו' כאילו היה הוא היורש החוקי, ובאפריל 1943 הוסמך לגבות גם את המשכנתאות. נוסף על כול הרכוש הזה נטלו הגרמנים גם את חפצי הערך, כגון תכשיטים, ציורים ואוספי בולים. חלקם הגיעו לידיים פרטיות, אך פישבק הצליח להזרים לאוצר הרייך השלישי את רוב כספי היהודים. מבחינת היהודים היה השוד כמעט מושלם.

היודסה ראט בפעולתו. תחילה הוקם היודסה ראט רק לאמסטרדם (וכך גם נקרא), ואולם, הואיל וכול הצווים שפירסמו הגרמנים חלו על כול יהודי הו', הגיע היודסה ראט לכלל שיתוף-פעולה עם ה'וועדה היהודית המתאמת', ובתחומים שונים אכן פעלו יחד. במחצית השנייה של 1941 נתגלעו חילוקי-דעות עקרוניים בין היושב-ראש של הוועדה, ל"א ויסר, ועמו רוב החברים, ובין אשר וכהן. ויסר טען שאל ליהודים לבוא במגע ישיר עם הגרמנים ושעליהם להפעיל לחץ על השלטונות ההולנדיים להגן על אזרחיהם היהודים. הממשל הגרמני החליט לשים קץ לשניות בהנהגה היהודית. ב-25 באוקטובר 1941 ביטלו את הוועדה של ויסר והטילו את הטיפול ביהודים בכול הו' על היודסה ראט מבלי ששונה שמו ומבלי שניתן לו מעמד חוקי. היודסה ראט התפתח לגוף גדול ומסורבל, כי כול תחומי החיים שולבו בו על-פי הוראת הגרמנים. הוא הוסמך להוציא את השבועון היהודי Het Joodse Weekblad שהיה לעיתון היהודי היחיד. אשר וכהן היו אחראים לתוכנו בפני הצנזורה הגרמנית. חשיבותו היתה בכך שהיה הקשר בין היהודים, אך הגרמנים השתמשו בו כדי להעביר לציבור היהודי הודעות ואיומים שלא פורסמו בעיתונות הכללית. בהדרגה ירד היקף השבועון מ-16 עמודים לשניים. הרחקת הילדים היהודים מבתי-הספר אילצה את היודסה ראט להקים רשת חינוך גדולה ומסועפת של כול סוגי בתי-הספר. הודות לתעשיין ברנרד ון ליר, שהורשה לעזוב את הו' בהשאירו מענק גדול (בסך 600,000 גולדן) למטרות תרבות, הוקמה קרן על-שמו והיא מימנה את פעילות היודסה ראט בתחומי התרבות. הוקמה תזמורת סימפונית שהופיעה ב-25 קונצרטים של מוסיקה קלסית. נוסדו שתי תזמורות קאמריות ותזמורת בידור גדולה, ובמסגרתה הופיעו גם אומני בידור ידועים. הקהל זרם בעיקר למחזמרים ולאופרטות. מחלקת התיאטרון של הקרן העלתה אך ורק קומדיות. היו גם מופעים רציניים יותר אבל רק

לציבור מצומצם. פעילויות ספורט נמשכו במסגרות שונות, ובשנים 1940 ו-1941 התקיימו ימי ספורט ארציים לענפים שונים, ואולם, אחרי-כן אסור היה לערוך מופעים במגרשי ציבור. היודסה ראט אירגן בצורה משביעת רצון את אספקת המזון אגב מתן עזרה לנזקקים. בעת השילוחים הוקמה מחלקה, 'עזרה לעוזבים', והיא סיפקה למגורשים ציוד וביגוד, וכן סיפקה בתיאטרון היהודי מנות מזון בהיקף גדול. בשיא פעולתה עבדו במחלקה 400 איש. הגרמנים לא התנכלו לחיי הדת, פרט לאיסור השחיטה, אך לא הפריעו לשחיטה ביתית של עופות. בשנים 1940 ו-1941 יובאו בהסכמת הגרמנים אתרוגים מאיטליה. גם בזמן שהתכנסויות של יותר מ-20 נפש היו אסורות, לא מנעו הגרמנים את התפילות בציבור, ואיפשרו לקהילות להתקיים בכפיפות ליודסה ראט של אמסטרדם. לפעולות היודסה ראט ולמנגנונו הגדול נדרש כסף רב. במימון טיפלה ועדת הכספים של ה'וועדה לעניינים מיוחדים' ששולבה ביודסה ראט. היא הטילה על יהודי הו' מס הכנסה ומס רכוש, מבוססים על שומות מן ההכנסה הממלכתית. אחרי הקמת היודסה ראט הותנה כול שימוש בשירותיו בתשלום המיסים הללו. המקורות הללו הכניסו לקופה היודסה ראט שישה מיליוני גולדן. לכך נוספו תשלומים אחרים בעד השירותים. הכספים הללו הוצאו עד 1 בינואר 1943. ועדת הכספים גם הקפידה מאוד על שימוש הכספים, עקבה אחרי ביצוע התקציבים ומנעה חריגות.

גירושים. בסוף 1941 הודיעו השלטונות הגרמניים ליודסה ראט על פתיחת מחנות עבודה שאליהם יישלחו 'מובטלים' יהודים. למעשה היתה זאת הסוואה לפעולת הכנה לשילוח. לכאורה דובר במובטלים שיועסקו במסגרת מפעלים הולנדיים ומטעם מוסד הולנדי, אך למעשה היו אלה מחנות כפייה גרמניים, משום שהיהודים הוחזקו בתנאים גרועים בהרבה מהפועלים הלא-יהודים, ונשלחו אליהם לא רק מובטלים אלא גם יהודים שרשיונם לעבודה מכניסה בוטל כדי להפוך אותם למובטלים. על היודסה ראט הופעל לחץ כבד מאוד להעמיד את מכסת העובדים ההולכת וגדלה. אחרי שתחילה סירב, נכנע היודסה ראט ושיתף פעולה עם לשכות העבודה, בהכריחו את היהודים לבוא לבדיקות רפואיות. באפריל 1942 הורעו מאוד התנאים במחנות ורבים מהיהודים ערקו מהם. רשמית היתה תפוסת המחנות 7,500 עובדים, ואולם, בממוצע היו בהם כ-5,000 בלבד. עם בני משפחותיהם שהיו תלויות בהם היה ציבור זה בן כ-15,000 נפש. כליאת היהודים הללו במחנות היתה שלב בתוכנית הגירושים מהו' שעובדה במחצית השנייה של 1941.

סעיף אחר בתוכנית הגירושים היה הוצאתם של היהודים מכול המחוזות בהו'. היא התחילה ב-14 בינואר 1942 בעיירה זנדם (Zaandam); היהודים אזרחי הו' נצטוו לעבור לאמסטרדם והיהודים חסרי נתינות למחנה וסטרבורק. בששת החודשים הראשונים הוצאו בעיקר יהודים מרצועת החוף. עם התחלת השילוחים מהו' התחיל מיבצע טיהור המחוזות. לא כול היהודים הורשו לעבור לאמסטרדם. הוקם מחנה חדש ליד העיירה ווכט שנועד לכול היהודים שלא

נמצאו באמסטרדם או בוסטרבורק. באפריל 1943 נאסרה שהותם של היהודים (פרט לאמסטרדם) בכול מחוזות ה' והם צוו להגיע למחנה ווכט.

עוד אמצעי הכנה לתפיסת כול היהודים היה הנהגת אות קלון. ב-29 באפריל 1942 נמסר לאשר וכהן שמ-3 במאי יהיה כול יהודי בן שש ומעלה חייב בענידת טלאי צהוב. 570,000 טלאים כבר היו מוכנים (כנראה שהוכנו בגטו לודז') ועל היודסה ראט היה לחלקם לכול היהודים. אשר וכהן מחו בתוקף אך לבסוף הסכימו למלא משימה שנראתה בלתי אפשרית: לחלק ביומיים בלבד את הטלאי הצהוב בכול רחבי המדינה, זאת בלחץ איום הגרמנים, שמי שלא יענוד במועד את הטלאי יישלח למאוטהאוזן. לא-יהודים הגיבו תגובות ביקורתיות מאוד על השפלת היהודים, והיו שענדו באופן הפגנתי חיקוי של הטלאי הצהוב. גם עיתונות המחותרת כתבה בזעם רב על שהעם ההולנדי השלים עם חוקי האפלייה. אך במהרה דעכה תנועת המחאה כי גזירות קשות יותר השכיחו את גזירת אות הקלון.

ב-26 ביוני 1942 מסרו לאגס ואוס דר פינטן לדוד כהן, ש'תהיה העסקה משטרית של יהודים מהו' במחנות עבודה בגרמניה, גברים, נשים, משפחות'. מאז נהיתה הלשכה המרכזית (צנטרלשטלה) לגורם הקובע במדיניות ביחס ליהודים, ורק ענייני הכלכלה והכספים נשארו בשליטת פישבק. באותה פגישה נמסר, כי ראשונים יישלחו צעירים, רובם יוצאי גרמניה. הם יקבלו לבתייהם הזמנה אישית ועליהם להירשם במשרדי היודסה ראט. בהלה אחזה ביהודי אמסטרדם ומספר הנרשמים היה מועט. במטרה להפחיד את היהודים נערך על-פי הוראות ראטר מצוד גדול לקראת ההסעה הראשונה: 540 יהודים נעצרו והוחזקו כבני ערובה. בכול זאת היתה ההתייצבות קטנה מהמכסה שנקבעה לשלושת השילוחים הראשונים. כאשר באו הרכבות לוסטרבורק והתברר למפקד המחנה, שחסרו לו כ-400 יהודים למכסה של כ-2,000 שהיה עליו להעביר לאושוויץ, השלים המפקד את המכסה מתוך עצורי המחנה. שילוח משפחות שלמות, ובכללם קשישים וילדים, הבהיר שהמונח 'העסקה משטרית' נועד להסוות את גירוש היהודים מהו', ושכבות רבות בציבור הגיבו על כך בזעם. הכנסיות בהו' עשו מעשה חסר תקדים ופנו יחד במחאה לסייס-אינקורט וכן שלחו מברקים לכול הכנסיות לקריאה בעת התפילה ביום א. הממשל הגרמני הפעיל לחץ חזק על הכנסיות לבטל את המחאה הפומבית והכנסיות הפרוטסטנטיות אכן נכנעו, ואולם, הארכיגמון הקתולי יוהנס דה יונג עמד על כך שהמברק לסייס-אינקורט יוקרא. בתגובה נעצרו כול היהודים-הקתולים, 201 נפש, ונשלחו לאושוויץ, ביניהם מזירים ומירות.

המחאות הציבוריות לא השפיעו על הגרמנים, והם המשיכו לשלוח יהודים לוסטרבורק ומשם לאושוויץ ולסוביבור בהתאם לתוכנית. הדבר התאפשר במידה רבה הודות לנכונותם של הגורמים ההולנדיים לשתף פעולה: המינהל המוניציפלי, עובדי הרכבות והמשטרה ההולנדית, כולם, פרט למעטים, תרמו את חלקם בעצירת היהודים ובהסעתם.

ב-2 באוקטובר 1942 נערך מיבצע ארצי מקיף כדי להחיש את שילוח הקורבנות. כול הגברים במחנות העבודה בכול ה' הועברו לוטרבורק ואליהם צורפו משפחותיהם באמסטרדם, בסך-הכול 12,296 נפש. מחנה וטרבורק לא היה מסוגל לקלוט המון אדם כזה, ובתוך יום השתררו שם תנאים איומים. אך הגרמנים הגדילו את המכסות לרכבות המסיעות מזרחה, והן הקלו את העומס בוטרבורק בהעבירן בחודש אחד 7,463 יהודים להשמדה. באותו זמן שונתה שיטת האיסוף באמסטרדם: מ-14 באוקטובר שוכנו היהודים שנעצרו בבנין התיאטרון היהודי עד ששולחו לוטרבורק. במאי 1943 הוגבר קצב השילוחים. מפקד המשטרה הגרמנית, לאגס, שהיה ממונה על הצנטרלשטלה, הודיע ליודסה ראט ש-7,000 מעובדי היודסה ראט, שעד אז היו מוגנים, חייבים להתייצב בכיכר באמסטרדם לשם 'העסקתם' בגרמניה. על אף התנגדות של חברים רבים החליטו ראשי היודסה ראט להיענות לדרישת הגרמנים, ולקבוע מי מעובדיו יאבד את הגנת היודסה ראט, וההודעות נשלחו אליהם בליווי אזהרה שיינקטו צעדים חמורים אם לא יתייצבו כאמור להוראה. ואולם, במקום 7,000 שצוו להתייצב, באו רק 500. הגרמנים הגיבו במהירות: למחרת נסגר הרובע היהודי, נערך מצוד על תושביו ובו נלכדו 3,435 יהודים. הגרמנים שוכנעו שהנהגת היודסה ראט לא היא שהיתה אחראית לאי הופעתם של ההמונים והשאירו אותה על כנה, אך אחרי זה כבר לא סמכו עליה בלכידת היהודים; כאשר דלל מאגר היהודים שנלכד במאי ובמעצרים הרגילים, נערך עוד מצוד מקיף (20 ביוני 1943) בשני ריכוזים אחרים של יהודים באמסטרדם ונעצרו בו 5,524 נפש. בקיץ 1943 נשארה אפוא שארית קטנה, וגם עליה הקיץ הקץ. בערב ראש השנה תש"ד (29 בספטמבר 1943) נערך המצוד האחרון, וכ-2,000 יהודים, ביניהם ראשי היודסה ראט והסגל הבכיר, הועברו לוטרבורק. שם נמסר רשמית לאשר ולכהן שהיודסה ראט חדל להתקיים. נשארה אומנם באמסטרדם עוד מחלקה לטיפול ביהודים שנשארו שם, כמעט כולם נשואים בנישואי תערובת, וגם נשלחו עוד חבילות לוטרבורק, כמובן בהסכמת הגרמנים. השילוחים היו שיטתיים והדרגתיים, ובמסגרתם ניתן היה לדחות, לעכב או להחיש את הגירוש של קבוצות ויחידים. יחסית היה טוב ביותר מצבם של נתיני ארצות האוייב או ארצות ניטרליות, שעליהם לא חלו כול החוקים האנטי-יהודיים. לעומת זאת היה גורלם של נתיני הארצות הגרורות תלוי בעמדתן של ממשלות אותן מדינות, שחלקן (כגון איטליה ופינלנד ואחר-כך גם הונגריה ורומניה) הגנו על היהודים וחלקן (כגון סלובקיה וקרוואטיה) הפקירום. במרוצת הזמן התברר כי גרמניה מעוניינת בחלופי יהודים בגרמנים. ביולי 1944 נעשתה עסקת חליפין גדולה של תושבים גרמנים בארץ-ישראל תמורת 220 יהודים הולנדים. נוסף לכך הוחזקו במחנה החליפין ברגן-בלזן עוד אלפי יהודים שהסוכנות היהודית ביקשה בשבילם רשיונות עלייה לארץ-ישראל. סוג אחר שזכה לעזוב את ברגן-בלזן היו יהודים שנקנה בשבילם דרכון מאחת ממדינות אמריקה הלטינית. שני מזכירים כלליים בממשל ההולנדי השיגו לקבוצה של 654 יהודים מיוחסים שחרור מהשילוח למחנות השמדה, ואולם,

אחר-כך נשלחה הקבוצה, בניגוד להבטחת סייס-אינקורט, לוסטרבורק ומשם לטרזינשטט, ושם שוחררה עם שחרור טרזינשטט בידי הצבא הסובייטי. לכמה יהודים בעלי אמצעים גדולים ביותר ניתן להגר, והיו שקנו בסכומים גדולים שחרור משילוח. ואולם, לרוב היהודים ניתנה רק דחייה זמנית מהשילוח למחנות ההשמדה. כך נהגו באלפי פועלים למען מאמץ המלחמה של גרמניה (יהודי חימוש). ראוטר לחץ חזק מאוד על התעשייה הצבאית, ובהדרגה הוקטן מספר העובדים, וביוני 1943 הופקרו אחרונייהם ונשלחו להשמדה. קבוצה מיוחדת היו אותם שאחרי שנרשמו כיהודים ערערו על קביעה זו, וטענו שהם ממוצא ארי, חלקי או מלא. אותם שערעורם התקבל שוחררו מהחוקים המפלים בהתאם למעמדם. מספרם לא היה יכול להיות גדול מאוד אלמלא עמד בראש המחלקה לטיפול בנושא עורך-דין גרמני, ד"ר הנס גיאורג קאלמאיר, שחש חובה מוסרית להציל יהודים עד כמה שביכולתו. קאלמאיר זכה בתמיכה של וימר (האנטישמי) במאבק עם אנשי ראוטר, ועל-כן יכול היה להמשיך בפעילותו הברוכה. הישגו של קאלמאיר משתקף בנתונים אלה בינואר 1944:

הוגשו 4,767 בקשות, נדחו 1,868 (פחות

מ-40%); 2,026 אושרו כיהודים למחצה; 873 אושרו כיהודים לרבע או כארים. רבים מהאישורים ניתנו על-פי עדויות שקר, וקאלמאיר ידע זאת, ואף ידע שהוא נתון למעקב תמיד ועויין אחריו מצד אנשי הס"ס. על-כן נאלץ להיות זהיר: כך לא יכול היה, למרות תחבולות מחוכמות, להציל את היהודים הפורטוגלים, ו-273 יהודים פורטוגלים נשלחו ברכבת האחרונה לטרזינשטט ומשם לאושוויץ.

בעייה מטרידה לגרמנים היו נישואי התערובת, והמדיניות ביחס אליהם לא היתה עקיבה. חלק מהם הגיעו לוסטרבורק ונשארו שם, וחלק שולחו למחנות השמדה. בשלב מסויים נעשה ניסיון לפתור את הבעייה בכך שהכריח לבחור בין שילוח למחנה השמדה ובין עיקור, ובזה הרחיקו לכת בהו' יותר מאשר בגרמניה. מעטים עברו ניתוח של עיקור בעוד שרבים אושרו כעקרים בלי בדיקה של ממש, הודות לרופא הגרמני ד"ר אדוארד מאיר. היו גם שניצלו את המצב לסחוט כספים מהיהודים, והבטיחו להם דחייה מהשילוח תמורת כסף. התרמית הגדולה ביותר היתה של פרידריך ויינרב, כלכלן יהודי אדוק, שהבטיח לארגן בקשריו עם גרמני רם מעלה נסיעה לפורטוגל תמורת תשלום צנוע. רבים הצטרפו לרשימתו זמן מה הולך גם את הגרמנים שולל. כאשר התגלה כי ויינרב בדה הכול מליבו 'התפוצצה' רשימתו והוא גם הפך למלשין וגרם את מעצרו של 118 יהודים ו-70 מהם נספו. ויינרב ומשפחתו הצליחו להסתתר עד סוף המלחמה.

ממאי 1943 הוגברו הגירושים מוסטרבורק, במאי גורשו להשמדה 8,056 יהודים, ביוני – 8,420, ביולי – 6,614. אחר-כך ירד מספר המגורשים להשמדה: באוגוסט – 2,005 בספטמבר – 1,984, באוקטובר – 1,007 ובנובמבר – 2,044. אחרי נובמבר יצאו הרכבות מוסטרבורק לאושוויץ בקצב של רכבת אחת לחודש ובה כ-1,000 נפש. ממרס 1944 ירד

מספר המגורשים ל-240-600 לחודש. ב-3 בספטמבר 1944, כאשר נדמה היה כי צבאות בעלות-הברית יכבשו את כול הו', נשלחה עוד רכבת מלאה לאושוויץ ובה 1,019 נפש.

מעטים מאוד מהמגורשים היהודים שרדו, כפי שמלמדת הטבלה.

המספרים מראים בעליל שמהיהודים שנשלחו למחנות ההשמדה ולמחנות העבודה נשאר רק יחידים בחיים. אם נביא בחשבון את היהודים שנשאר בחיים באושוויץ ובמחנות העבודה מסיבות מיוחדות (נשים בבלוק הניסויים: 110 מתוך 240; קבוצת פיליפס במחנה וונט: 160 מתוך 500) מתברר ששיעור הנשארים היה 0.9% בלבד, דבר המוכיח שכושר ההישרדות של היהודים ההולנדים לעומת יהודים ממזרח אירופה היה נמוך מאוד.

כ-3,000 יהודים מהו', רבים מהם פליטים מגרמניה, הועברו מטרזיינשטט לאושוויץ. תנאי החיים בטרזיינשטט לא היו משופרים, ולקראת סוף המלחמה פרצו שם מחלות מידבקות, אך התמותה היתה יחסית נמוכה וטרזיינשטט היה המחנה הטוב ביותר לאותם שלא נשלחו משם להשמדה.

מחנה ברגן-בלזן כונה מחנה שהות (Aufenthaltslager), אך הימלר ראה אותו בעיקר כמאגר לחילופים בגרמנים, או בגרמנים במוצאם, הנמצאים בארצות אויב. ואולם, הופנו לשם גם קבוצות אחרות. כך למשל הגיעו מהו' תעשיינים ופועלים של ענף היהלומים משום שהגרמנים התכוונו להקים שם בית-חרושת ליהלומים; כאשר בוטלה התוכנית נשלחו מאותה קבוצה כול 175 היהודים שלא היתה להם הגנה אחרת למחנה ריכוז. תחילה היו תנאי החיים במחנה קשים אך נסבלים, ואולם, לקראת סוף המלחמה הפכו לאיומים. היהודים ההולנדים הוצאו מהמחנה בשתי רכבות: בראשונה היו 400 יהודים והם שוחררו במגדבורג (Magdeburg) השוכנת 132 ק"מ מדרום-מערב לברלין. השאר היו ברכבת שהגיעה בסופו של מסע לעיירה טרביץ (Tröbitz, במזרח גרמניה) ושוחררו שם, אך רבים מתו לפני השחרור ואחריו מתת-תזונה ומטיפוס בהרות.

הסתתרות ובריחה. כבר בקיץ 1942 נאלצו להסתתר היהודים שלא נענו לקריאות להתייצב לגירושם, ומספרם הלך וגדל, בעיקר בשנת 1943. תחילה יכלו יהודים להסתתר הודות לקשרים אישיים עם לא יהודים, ואולם, במרוצת הזמן קמו קבוצות וארגונים שעסקו במציאת מקומות מחבוא ליהודים ולא יהודים. רבים מהמצילים הסתירו יהודים בלי כול תמורה או תמורת דמי כלכלה זעירים, אבל היו גם שניצלו את ההזדמנות כדי להרוויח, והיה מקובל שיהודי שילים פי שניים מלא-יהודי בגלל סיכון יתר. קשרים וקשריות רבים דאגו לתלושי קיצוב, לתעודות זהות מזויפות ובמקרים רבים מאוד להעברה ממחבוא למחבוא. בהדרגה הפכו גם התשלומים למסתירים לבעייה קשה, ובראשית 1944 פתחה קרן מחתרית כלל-ארצית למימון הנרדפים מחלקה מיוחדת לתמיכה ביהודים המסתתרים, ובאמצעות ארגוני המחתרת שילמה בסך-הכול למטרה ההיא 400,000 גולדן. לפי אומדן גס הסתתרו כ-25,000 יהודים וכשליש מהם נפל בידי הגרמנים. לא יהודים שבביתם נתגלו

יהודים לא הוצאו להורג אלא נשלחו למחנות ריכוז, ורבים נספו שם. במקרים רבים הושחת רכושם של מסתירי יהודים.

פרשה מיוחדת היתה מפעל הצלת ילדים, שבשבילם היה קל יותר למצוא מקומות מסתור. כבר ביולי 1942 התארגנה לשם כך קבוצת סטודנטים, ואחר-כך התארגנו עוד שלוש קבוצות שהתמחו בהסתרת ילדים, ודרכן הוסתרו כ-1,000 ילדים. רבים מהם הוברחו מהתיאטרון היהודי אל מעון ילדים מעבר לרחוב, ומשם למקומות מחבוא. בסך-הכול הוסתרו כ-4,500 ילדים ורק מעטים מהם נתגלו בידי הגרמנים. הבריחה מהו' לארצות אחרות היתה קשה מאוד. נסיונות להפליג לבריטניה נכשלו כמעט כולם. הנסיעות דרך בלגיה וצרפת היו ארוכות ומסוכנות ביותר, אבל היו שהצליחו להגיע לגבול שווייץ, ואותם שלא הוחזרו בידי משטרת שווייץ יכלו להישאר שם עד סוף המלחמה. הצלחת הבריחות הללו היתה תלויה באנשי קשר במקומות שונים. הקבוצה הגדולה ביותר שעסקה בהברחת צעירים היתה קבוצת וסטרויל שפעלה בשיתוף עם ארגוני החלוצים. במיבצעים שונים הצליחו עשרות חברי הקבוצה להעביר צעירים יהודים ממקומות מחבוא לצרפת ומשם לספרד ורובם עלו לארץ. מתוך 821 החלוצים בהו' נספו בשואה 452, כלומר, 44.9% ניצלו. בין המצילים בלטו יופ וסטרויל ויואכים סימון.

חלקם של היהודים במחתרת בהו' לא היה מבוטל, ואולם, אין נתונים על כך. יהודים היו בין מייסדי עיתוני מחתרת מרכזיים ובין משגרי מידע מודיעיני לבריטניה. היו גם מעשי התנגדות ספונטניים לגרמנים, אך לא מעטים היו היהודים שהשתלבו בקבוצות מחתרת הולנדיות חמושות שהתנגשו בראשי הנאצים ההולנדים, נעצרו בידי הגרמנים ונספו.

אחרי השואה. השתלבותם של היהודים מחדש בחברה ההולנדית אחרי המלחמה היה תהליך ממושך וכואב. הו' סבלה מהכיבוש הגרמני יותר מכול ארץ אחרת מחוץ למזרח אירופה, ושיקום כלכלתה היה כרוך במדיניות קשוחה. בחוגי הממשל שררה גם נימה של אנטישמיות, והיתה נטייה שלא להחזיר ליהודים את מעמדם שמלפני המלחמה. מאבק עיקש נאלצו היהודים לנהל כדי שתוכרנה זכויותיהם על רכושם הגנוב. הצעת הממשלה לשלם 70% לבעלי חשבונות אצל 'לירו' עוררה את זעמם של טובי המשפטנים, והממשלה נאלצה לסגת ובסופו של דבר התקרב התשלום ל-100%. גם הבנקים שמכרו מניות של יהודים הוכרחו להכיר בזכויות היהודים וחברות הביטוח נאלצו, אחרי משפטים, להכיר בתוקפן של הפוליסות שנמכרו לגרמנים בלי ידיעת בעליהן. בסיכום, אחרי ניסיון לראות בהחזרת הרכוש היהודי סכנה לשיקומה של הו' אילצו בתי-המשפט את כול הגורמים לנהוג על-פי החוק, והוכח שהכרה בזכויות היהודים לא פגעה בכלכלת המדינה.

מאבק מר ניטש על יתומי המלחמה. קבוצות המחותרת שהתמחו בהסתרת ילדים היו סבורות שהטיפול בילדים צריך להישאר גם אחרי המלחמה בידיהן, והן הצליחו להעביר החלטה מלכותית ואחר-כך חוק שהסמיכה ועדה, מורכבת ברובה הגדול מלא-יהודים, להכריע אם

היתומים יישארו אצל המצילים או יימסרו לאפטרופסות של יהודים. בוועדה נרשמו 3,481 ילדים ומהם הוחזרו 1,540 להוריהם (או לאחד מהם). היהודים הקימו ועדת אפטרופסות ('לעזרת הילד') והיא נאבקה עם הוועדה, ואחר-כך גם בבתי-משפט, על אפטרופסות יהודים לילדים. בסופו של דבר נשארו 360 ילדים אצל משפחות לא-יהודיות. בשני מקרים, שזכו לפרסום רב, סירבו המצילים לכבד את החלטת בתי-המשפט, לא החזירו את הילדות והבריחון אל מחוץ להו'. אחת משתייהן נמצאה, אבל האחרת, בת למשפחה דתית, הסתתרה בדרום צרפת עד שהגיעה לגיל בגרות משפטית והצהירה על עצמה כעל קתולית.

מיד בתום המלחמה שרר זעם רב בין החוזרים על היודסה ראט, ובמיוחד על ראשיו, אשר וכהן. בית-דין-כבוד של יהודים מצא אותם אשמים בשיתוף-פעולה עם הגרמנים ושלל מהם את הזכות לכהן במוסדות יהודיים. אשר פרש מהקהילה היהודית, ואולם, אשר וכהן לחמו נגד פסק-הדין. המוסדות היהודיים ביטלו את בית-הדין של כבוד, ומשום כך נמנע גם דיון בערעור על פסק-הדין. גם השלטונות פתחו בהליכים נגד אשר וכהן, אך התיק נסגר. היו כמה משפטים נגד משתפי-פעולה יהודים עם הגרמנים (מלשינה אחת נידונה והוצאה להורג) והמפורסם ביניהם היה המשפט נגד ויינרב.

ב-1947 הורשע ויינרב פעמיים (בבית-דין לערעורים לשש שנים) אך נחון לרגל הכתרת המלכה יוליאנה. בשנת 1965 רמז ההיסטוריון ז'ק פרסר בספרו על שואת יהודי הו' שנעשה עיוות דין לויינרב; באותו זמן פירסם ויינרב את זכרונותיו. שני האירועים הללו עוררו גל של מחאות על העוול שכביכול נגרם לו והממשלה מינתה ועדת חקירה לעניין. ב-1976 פורסמו ממצאי הוועדה והוכיחו, שויינרב פעל מתוך שאיפה לשלוט באחרים, לשם בצע כסף ולסיפוק תאוותו המינית, ושפעילותו למען הגסטפו עלתה בחייהם של רבים. חוות הדעת היא ודין-וחשבון משלים מ-1981 שיתקו את הדרישות לרוויזיה של המשפט.

תנועות המחותרת וממשלת הו' בגולה התכוונו לערוך משפטים נגד הגרמנים שעשו פשעים בהו' ונגד משתפי-פעולה. ואולם, המספר העצום של החשודים (130,000) ומדיניות הסלחנות של ממשלות השיקום הקטינו במהרה את מספר המקרים שהגיעו לבתי-המשפט. בסך-הכול נידונו 218 גרמנים, ומהם הוצאו להורג חמישה (אחד מהם היה ראוטר). עונשם של ארבעה נידונים למוות בגלל מעשיהם נגד היהודים הומתק למאסר עולם. אחד, לאגס, שוחרר כי נחשב לחולה אנוש, וב-1972 מת. כאשר הממשלה ביקשה לחון את השלושה האחרים התעוררה סערה ציבורית (1972) והממשלה נסוגה. ממשתפי-פעולה הולנדים, שרבים מהם עינו את קורבנותיהם קשות, הוצאו רק ארבעה להורג. הנידונים לעונשי מאסר, ואף למאסר עולם, זכו אחרי תקופה קצרה יחסית לחנינה ושחררו מהכלא.